

نگاهی گذرا به پدیده کودکان خیابانی در ایران

مقدمه

مساله کودکان خیابانی از پدیده های دیرپا و آشنا برای جوامع بشری بوده و فقط به ایران ویا کشورهای خاص محدود نمی شود. لیکن در کشور های در حال توسعه این پدیده با شدت و دشواری های بیشتری همراه می باشد پیامد های ناشی از تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در قرن بیستم کشور های در حال توسعه را با چالش های بسیار برای دستیابی به توسعه مواجه نموده است توسعه سریع شهرنشینی، مهاجرت های غیر قابل کنترل و گسیل شدن جمعیت های روستایی به شهرها و... از تبعات این دگرگونی ها در ساختار نظام های اجتماعی می باشد. پدیده کودکان خیابانی یکی از پیامدهای ناشی از عوامل فوق بوده که در حال حاضر به علت روند رو به افزایش و تأثیرات عمیق فردی و اجتماعی آن می باید مورد توجه مسئولین و دست اندرکاران امور اجتماعی قرار گیرد و برای پیشگیری و کاهش آسیب های ناشی از آن مداخلات هدفمند انجام گیرد .

آمار ها :

طبق گزارشات یونیسف(صندوق کودکان سازمان ملل)، بیش از ۲۵۰ میلیون کودک در جهان کار می کنند که ۱۸۰ میلیون نفر از آنها در شرایط و موقعیت های زیان بار قرار دارند .

حدود ۱/۲ میلیون کودک هر سال قاچاق می شوند. ۴۰ میلیون کودک زیر ۱۵ سال در جهان تحت آزار و بی توجهی قرار دارند. بیش از ۱ میلیون کودک در جهان در نتیجه تعارض با قانون در حبس به سر می برند. بیش از ۱۳ میلیون کودک فقط در نتیجه بیماری ایدز والدین خود را از دست داده اند (WHO fact sheet 241,2001).

در ایران آمار دقیقی از تعداد کودکان خیابانی در دسترس نیست. بر اساس آخرین اطلاعات و آمارسازمان بهزیستی کشور بعنوان متولی امر ساماندهی کودکان خیابانی در کشور طی ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۰ حدود ۳۲۳۴ نفر کودک خیابانی در مراکز ساماندهی کودکان خیابانی پذیرش شده اند. در حال حاضر این فعالیت در تمام استانهای کشور موجود بوده ودر مجموع ۳۷ مرکز فعال در سطح کشور وجود دارد. (بنقل از دفتر امور آسیب دیدگان سازمان بهزیستی کشور)

سابقه موضوع

تاریخچه ساماندهی کودکان خیابانی به سال ۱۳۷۸ برمی گردد. در این سال براساس مصوبه شورای عالی اداری آیین نامه ساماندهی افراد بی خانمان، ولگرد و متکدی به تصویب رسید. افراد مشمول این مصوبه عبارت بودند از: افراد معلول، ناتوان و بی سرپرست، مجهول الهویه، در راه مانده، گمشده، متواری، افراد نیازمند غیر حرفه ای، متکدیان و ولگردان حرفه ای. لیکن نکته مغفول در این طرح عدم

تفکیک سنی افراد بود به گونه ای که فرد ۳ ساله تا ۷۰ ساله را در بر می گرفت. در بهمن ماه سال ۱۳۷۸ متعاقب تشکیل جلسات در خصوص وضعیت متکدیان، بهزیستی کشور پیشنهادی مبنی بر جداسازی کودکان تا ۱۸ سال را از گروه های فوق الذکر به دفتر امور اجتماعی وزارت کشور ارایه نمود که این پیشنهاد مورد قبول قرار گرفته و سازمان بهزیستی کشور مسئول ساماندهی کودکان خیابانی زیر ۱۸ سال شد .

جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۳ به پیمان نامه حقوق کودک پیوست. مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۸۹ باتفاق آرا پیمان نامه حقوق کودک را تصویب کرد قابل ذکر است که ۱۹۱ کشور از ۱۹۳ کشور جهان این پیمان نامه را تایید و امضاء کرده اند. جمهوری اسلامی ایران در دهه های گذشته تلاش های موفقیت آمیزی را در رابطه با بهبود شرایط کودکان داشته است: پوشش وسیع ایمن سازی ، کاهش مرگ ومیر کودکان، ریشه کنی فلج اطفال، ورشد قابل توجه ثبت نام در مدارس ابتدایی حاصل تلاش های انجام شده بوده است لیکن باید توجه داشت که چالش های امروز کودکان در قالب آسیب های اجتماعی و رفتاری خودنمایی می کند. و این خود مستلزم نگاهی دیگر به وضعیت کودکان می باشد .

تعریف مفاهیم

کودک خیابانی فرد کمتر از ۱۸ سال تمام است که به صورت محدود یا نامحدود در خیابان به سر می برد، اعم از کودکی که هنوز با خانواده خود تماس دارد واز سرپناه برخوردار است یا کودکی که خیابان را خانه خود می داند و رابطه او با خانواده به حداقل رسیده و یا اساسا چنین ارتباطی وجود ندارد. (آئین نامه ساماندهی کودکان خیابانی مصوب هیئت وزیران ۱۳۸۴)

بر اساس تعریف صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) در سال ۱۹۹۷ کودک خیابانی به کودکانی اطلاق می شود که در شهرهای بزرگ برای ادامه بقای خود مجبور به کار یا زندگی هستند. (یونیسف، به نقل از وامقی ۱۳۸۵)

در تعریف دیگر: کودک خیابانی بر اساس ماده یک پیمان نامه حقوق کودک ، به افرادی اطلاق می شود که زیر ۱۸ سال می باشند ، در خیابان زندگی و کار می کنند. خانواده ندارند و یا امکان دسترسی به خانواده برخی از آنها وجود ندارد و بازگشت آنها نیز به خانواده امکان دارد و خانواده نیز منتظر بازگشت آنها است و همینطور کودکانی که خانواده منتظر آنان نمی باشد (ملکی ۱۳۸۵) در کتاب کودکان خیابانی در بمبئی و کلکته آمده: کودکان خیابانی شامل کودکانی می می باشند که تمام یا قسمت اعظم وقت خود را در خیابان سپری می کنند و در یکی از دسته های زیر قرار می گیرند :

_کودکانی که در خیابان زندگی می کنند و هیچ گونه ارتباطی با خانواده خود ندارند

_کودکانی که در خیابان زندگی می کنند و تا حدودی با خانواده خود ارتباط دارند

_کودکانی که با خانواده خود زندگی می کنند و در خیابان به کار می پردازند

-بر اساس تعریفی دیگر این کودکان در دو گروه اصلی زیر تقسیم می شوند :

کودکان خیابانی : این کودکان در واقع کودکان شاغل در خیابان هستند که برای کسب درآمد برای خانواده در خیابان کار می کنند. میزان ارتباط این کودکان با خانواده متفاوت است و ممکن است این ارتباط روزانه یا در حد چند بار در سال باشد. اما به هر حال احساس تعلق به خانواده در این کودکان وجود دارد .

_کودکان خیابانی: این کودکان گروه کوچک تر از کودکان خیابانی را تشکیل می دهند، اما مشکلات پیچیده تری دارند. برای این کودکان، خیابان به منزله خانه است و آنها در خیابان در پی سر پناه و غذا هستند و دیگر افراد خیابانی برای آنها حکم خانواده را پیدا می کنند. این کودکان یا سرپرستی ندارند و یا در صورت داشتن خانواده به دلیل مسائل مختلف زندگی در خیابان برایشان امن تر از زندگی در خانه است. کودکان رها یا طرد شده و کودکان فراری نیز گاه به عنوان گروهی مجزا مطرح می شوند، اما نظر به اینکه در خیلی از موارد راه بازگشتی ندارند و در مدت کوتاهی به کودکان خیابان مبدل می شوند، در بعضی تقسیم بندی ها جزء گروه کودکان خیابان محسوب و منظور می شوند. ، (موسوی چلک: ۱۳۹۰)

جایگاه موضوع در قوانین

در حوزه کودکان قوانین مختلفی در کشور وجود دارد. در برخی از مهمترین قوانین کشور تاکید بر نهاد خانواده در بر گیرنده توجه به وضعیت کودک را نیز شامل می گردد و در برخی دیگر موضوع کودکان بطور خاص مد نظر قرار گرفته است. از جمله این قوانین : قانون اساسی اصول ۲۱، ۱۰، ۲۹، ۳۱، و جزء پنجم از اصل ۱۵۶ - سند چشم انداز ۲۰ ساله کشور: مضمون اول و چهارم - سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، برخی از بند های ذیل امور اجتماعی و اقتصادی - قانون مجازات اسلامی ایران، مواد ۷۱۲ و ۷۱۳

-در برخی مواد مربوط به قانون ساختار نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی -در برخی مواد مربوط به قوانین اتباع بیگانه و مهاجرین خارجی - لایحه قانونی راجع به تشکیل سازمان بهزیستی کشور، - قانون حمایت از کودکان و نوجوانان که در تاریخ ۱۳۸۱/۹/۲۵ در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسیده است - قانون تامین زنان و کودکان بی سرپرست مصوب ۱۳۷۱/۸/۲۴ - مواد ۷۹ الی ۸۵ قانون کار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۹ که در خصوص شرایط کار کودکان می باشد --مقاله نامه ۱۸۲ سازمان بین المللی کار - آیین نامه اجرایی تبصره های ۲۱ ماده واحده قانون تصویب کنوانسیون ممنوعیت اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک و توصیه نامه آن. - مصوبه هیئت وزیران در تعیین وزارت دادگستری بعنوان مرجع رسیدگی ملی به پیمان نامه حقوق کودک . دولت جمهوری اسلامی از سال ۱۳۷۳ با پذیرش پیمان نامه حقوق کودک به جرگه کشورهای عضو پیوست . پیمان نامه جهانی حقوق کودک حمایت از کودکان را وظیفه دولتهای عضو این پیمان نامه می داند.

سازمان بهزیستی کشور به عنوان یک نهاد رسمی در راستای تحقق وظایف قانونی خود در خصوص حمایت از کودکان بر اساس ماده واحده لایحه راجع به تشکیل سازمان بهزیستی کشور مصوب مورخ ۱۳۵۹/۳/۲۴ شورای انقلاب به الحاق اصلاحیه ۲۴ مرداد ماه

۱۳۵۹ که حمایت از کودکان و زنان را به عهده سازمان بهزیستی کشور محول نموده و به استناد مصوبه شماره ۷۰/۶۰۴ مورخ 25/3/1378 شورای عالی اداری کشور در خصوص ساماندهی کودکان خیابانی (افراد زیر ۱۸ سال) و آئین نامه ساماندهی کودکان خیابانی مصوب هیئت وزیران به شماره ۳۲۳۸۶/۲۲۷۱۷۰ مورخ ۱۳۸۴/۵/۳ هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۴/۴/۲۶ موظف است که کودکان خیابانی را جذب و پذیرش نموده و آنان را تا مرحله توانمند سازی خود و خانواده مورد حمایت قرار دهد .

عوامل موثر بر بروز و گسترش پدیده کودکان خیابانی

پدیده کودکان خیابانی را همچون سایر پدیده های اجتماعی باید در قالب منظومه ای از مفاهیم و متغیرهای تاثیرگذار و به صورت چند بعدی تحلیل کرد. علل و عوامل متعدد این پدیده به یک عامل موجب اتخاذ تصمیماتی خواهد شد که کاهش اثر بخشی و کارایی اقدامات انجام شده را در پی خواهد داشت. در بررسی مهم ترین عوامل در گسترش و بروز این پدیده می توان به مسایل ذیل اشاره نمود :

-عوامل اقتصادی همچون فقر، بیکاری و نداشتن درآمد کافی، عدم توزیع عادلانه ثروت و منابع در جامعه و .....
-عوامل اجتماعی و فرهنگی: ساختار جمعیت و ازدیاد آن، گسترش خشونت، جنگ، بلایای طبیعی، نارسایی قوانین مربوط به کودکان، افزایش مهاجرت های داخلی (از روستاها به شهرها و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگتر) و مهاجرت های خارجی (بویژه از کشورهای افغانستان، پاکستان، عراق و...)، ناآگاهی والدین، نقص در قوانین حمایتی (عدم هدف گذاری با تاکید بر نیازها و آسیب های مترتب) و عدم اجرای صحیح قوانین موجود، فقدان و ضعف در مشارکت و همکاری میان مردم، نهاد های غیر دولتی و دولت و .....

-عوامل خانوادگی مانند : افزایش اعتیاد در خانواده ها، خشونت، سابقه بزهکاری در خانواده، پرجمعیت بودن خانواده ها، افزایش میزان طلاق، ناآگاهی والدین از نیازها و ویژگیهای کودکان و رفتار مناسب با آنان و ....

-عوامل فردی یا زیستی - روانی از جمله : ویژگیهای شخصیتی، ظرفیت روانی - ذهنی، فقدان مهارت های زندگی و توانمندی های کودکان برای رویارویی با مشکلات زندگی و ....

پیامد های حضور کودکان در خیابان

هر چند کار کودکان به عنوان واقعیتهای انکارناپذیر در سراسر جهان و در کشور ما، به دلایل گوناگون وجود دارد لیکن پذیرش این واقعیت نمی تواند موجب نادیده گرفتن پیامد های تلخ و جبرانناپذیر این پدیده اجتماعی گردد. کودکان خیابانی بزه دیدگان امروز و در صورت عدم حمایت های مناسب بزهکاران بالقوه فردای جامعه می باشند. عدم توجه به حضور کودکان در خیابان و پیامد های ناشی از آن موجب خسارت های جبرانناپذیری برای جامعه می باشد. کودکان بدلیل شرایط سنی خاص خود از آسیب پذیرترین گروه ها به شمار می روند و نمی توانند در مقابل خطراتی که آنان را تهدید می کند از خود دفاع نمایند. کودکان خیابانی به دلیل شرایط خاص زندگی خود بشدت مورد سوء استفاده می گیرند آنان اهدافی مطلوب برای باند های تبه کار جهت استفاده در امر قاچاق، حمل و آلودگی به مواد مخدر، خشونت، آزار و اذیت جنسی، سرقت، تکدی گری و ..... می باشند. پژوهشی که در سال ۱۳۸۱ در تهران

در مورد وضعیت کودکان کار در خیابان صورت گرفت، نشان می دهد که این کودکان در زمینه رشد جسمی، شناختی، روانی و اجتماعی با نارسایی های بسیار روبرو بوده اند که ناشی از پرداختن آنها به کار در سنین کودکی و محرومیت آنها از حقوق اساسی خود از جمله بهداشت، تغذیه، پوشاک مناسب، آرامش، امنیت، محبت، آموزش و... می باشد. (قاسم زاده (1381): آسیب ها و زیان های زندگی و کار در خیابان اثرات عمیقی بر رشد جسمانی، هیجانی و عقلانی این کودکان بر جای می نهد و زمینه گرایش به رفتار های ضد اجتماعی در جوانی و بزرگسالی را فراهم می کند .

اقدامات انجام شده

این اقدامات از سال ۷۷ توسط سازمان بهزیستی با همکاری شهرداری، وزارت کشور و سازمان مدیریت به شرح زیر انجام شده است :

- تشکیل ستاد ساماندهی کودکان خیابانی

- جمع آوری کودکان خیابانی در تهران و ۱۱ استان

- تاسیس مراکزی برای نگهداری، پذیرش و جذب کودکان خیابانی در تهران و ۱۱ استان

- تدوین آیین نامه ساماندهی کودکان خیابانی و تعیین وظیفه برای ۱۱ دستگاه جهت همکاری با سازمان بهزیستی

- برگزاری همایش هایی در ارتباط با کودکان خیابانی

- ایجاد ارتباط با سازمان های غیردولتی و بین المللی (یونیسف) و برنامه های مشترک با آنها

- فعالیت های انجام شده توسط سازمانهای غیردولتی

- انجام پژوهش هایی در ارتباط با کودکان خیابانی

- برگزاری همایش، کارگاه و نمایشگاه در ارتباط با کودکان خیابانی و حساس سازی و آگاهسازی مردم نسبت به موضوع

نتیجه گیری

کودکان خیابانی پدیده ای پیچیده ، چند وجهی و رو به رشد در جامعه می باشد به همین دلیل شیوه برخورد با این مساله باید در برگیرنده ابعاد گوناگون و عوامل بوجود آورنده آن باشد . کودکان خیابانی به هر دلیلی که در خیابان حضور داشته باشند آسیب دیده، یا در معرض آسیب و محروم از حقوق اساسی و برحق خویش هستند.. فعالیت ها و سیاست ها باید در راستای کاهش عوارض ناشی از آسیب هایی باشد که این کودکان را تهدید می کند. برنامه های مداخله ای باید مبتنی بر نیازها و آسیب ها بوده و به گونه ای طراحی گردد که در بر گیرنده مشارکت نهادهای دولتی، غیر دولتی، اعضای جامعه و گروه های هدف باشد این امر می تواند به پایداری و اثربخشی بیشتر این خدمات منجر گردد .

منابع

-آئین نامه ساماندهی کودکان خیابانی مصوب هیئت وزیران به شماره ۳۲۳۸۶/۲۲۷۱۷۰ مورخ ۱۳۸۴/۵/۳ هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۴/۴/۲۶

-لایحه تشکیل سازمان بهزیستی کشور مصوب مورخ ۱۳۵۹/۳/۲۴ شورای انقلاب به الحاق اصلاحیه ۲۴ مرداد ماه ۱۳۵۹ -موسوی چلک، حسن ، مددکاری اجتماعی (کار با فرد) چاپ نهم ، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها(سمت)، ۱۳۹۰.

-ملکی ، قاسم (۱۳۸۵) کودکان و نوجوانان خیابانی . تهران : انتشارات آبیژ

-وامقی،مروئه، کودکان خیابانی در ایران و رویکردهای دولتی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی-سال پنجم شماره ۱۹ دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی

-مصوبه شماره ۷۰/۶۰۴ مورخ ۱۳۷۸/۳/۲۵ شورای عالی اداری کشور در خصوص ساماندهی کودکان خیابانی (افراد زیر ۱۸ سال)

<http://asibha.mcls.gov.ir/fa/ghorop/stieetchildren/intro>